Open Access

Practical Rhetoric & Rhetorical Criticism

Vol. 10(1)، (Series 19): 23-32 (2025)

DOI:10.30473/prl.2026.77795.2207

E-ISSN: 2676-4121 P-ISSN: 2676-413X

ORIGINAL ARTICLE

An Analysis of the Structure of Imagery in the Novel *the Scorched Earth*, Focusing on Simile and Metonymy

Tooran Razmjoo[1*], Fataneh Rostami[2]

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

***Correspondence**
Tooran Razmjoo
Email: razmjoo_tooran@pnu.ac.ir

Receive Date: 29/April /2025
Revise Date: 18/June/2025
Accept Date: 24/Aug/2025

How to cite
Razmjoo, T., & Rostami, F. (2025). An Analysis of the Structure of Imagery in the Novel the Scorched Earth, Focusing on Simile and Metonymy. *Practical Rhetoric & Rhetorical Criticism*, 10(1), 23-32.

ABSTRACT

The novel Zamin-e Sukhteh (Scorched Earth) is one of the works that narrates the events of the early days of Iraq's war against Iran and marks a beginning for the fiction of the imposed war. The primary objective is to analyze these two literary devices within the context of this novel, because the author, by employing these two devices, has sought to represent the realism of war and to express the emotions of the characters in Scorched Earth, which has added to the richness of the novel. The influence of the wartime atmosphere on Ahmad Mahmoud's prose has caused the similes to be predominantly of the epic type, and the allusions to be colloquial and conversational, depicting the atmosphere of battle and combat. In terms of the connection between the tenor (mushabbah) and the vehicle (mushabbah-bih), the similes are simple and easy to understand, and far removed from complex imagination. Given the colloquial nature of this novel, "near" allusions of the ima (allusive) type—in which the intended meaning (makni-'anhu) is easily grasped—are more frequent than "far" allusions; thus, 13 instances of the allusions in this study are of the verbal or infinitive type, 5 are "far" allusions, and 12 are "near" allusions. The ultimate achievement is a deeper understanding of Ahmad Mahmoud's writing style and the role of imagery in representing the atmosphere of war and the suffering of the people. This study has been written using a "descriptive-analytical" method and is "based on library sources."

KEYWORDS

War Novel, Ahmad Mahmoud, *Zamin-E Sookhteh*, Imagery, Simile, Metonymy.

Copyright © 2025, by the thor(s). Published by Payame Noor University, Tehran, Iran.
This is an open access article under the CC BY 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Extended Abstract

Introduction

Ahmad Mahmoud is one of Iran's most prominent contemporary writers, skillfully employing imagery to craft a compelling and impactful style. The novel *Zamin-e Sukhteh* (Scorched Earth) offers a harrowing account of the Iran-Iraq War and its devastating impact on the lives of ordinary people—particularly the lower classes—in Ahvaz. What distinguishes Mahmoud's works is his social commitment and narrative authenticity. Focusing on simile and metonymy, this research uncovers the hidden layers of his writing style.

Key Questions: (1) What is the structure of similes in the novel *Zamin-e Sukhteh*? (2) How are the novel's metonymies categorized in terms of clarity and signification? (3) What role does imagery play in depicting the atmosphere of war?

Previous scholarship has addressed characterization, regional elements, and onomastics in this novel; however, there is no independent study dedicated to its use of imagery. The present study aims to fill this gap.

Methodology

This is a descriptive-analytical study based on library research. The primary source is the text *Zamin-e Sukhteh* (Mahmoud, 1982), and the theoretical framework draws upon Shamisa (2004), Kazazi (1989), and Jorjani (2010). The qualitative analysis relies on a close reading of the text to identify, categorize, and analyze similes and allusions.

Similes are classified based on the explicit mention of the point of resemblance (*mufassal* vs. *mujmal*), the presence of a simile particle (*mursal* vs. *mu'akkad*), and their structure (simple, qualified, or compound); the concept of the "angle of simile" is employed to assess creativity. Allusions are categorized based on the intended meaning (referring to a noun, adjective, verb, or verbal noun), the degree of explicitness (hint, implication, symbol, or innuendo), and the ease of comprehension (proximate vs. remote). The influence of the wartime atmosphere and colloquial language is also examined.

Findings

The atmosphere of war plays a decisive role in shaping the similes, which are predominantly epic in nature. Examples include the sound of anti-aircraft fire likened to thunder and the roar of airplanes to a thunderclap. These similes are typically classified as *mufrad* (simple/single-term), *mufassal* (detailed/explicit), and *mursal* (unabbreviated), as both the point of resemblance (e.g., "roar") and the particle of comparison (e.g., "like") are explicitly stated.

The angle of comparison is often narrow and immediate, making the connection between the two elements of the simile easy to grasp; this characteristic reflects the use of colloquial and unadorned (or even commonplace) similes, aligning with the author's realistic style. Examples include: "The humid heat has settled over the city like a nightmare-demon," "Khomeini Street was always as bright as day," "Mohammad the mechanic [moved] like a shooting star," "Rumors gnaw at the townspeople like a canker," "Phantoms chase [enemy planes] like sparrowhawks after flies," "Mina has turned as yellow as straw," "The sun [blazes] like a furnace," and "People swirl about like a shapeless mass." Colloquial similes reflecting the language of the marketplace and the street also enhance the story's plausibility: "I toss and turn like a feverish dog" and "He has seated the passengers side-by-side like date pits." Some epic similes directly reference battle scenes, such as "people falling to the ground like autumn leaves due to the explosions".

Although simple and qualified similes constitute the majority of the imagery, the author has occasionally created novel images using compound similes—such as likening the lights of the Mahtabi Bridge to lanterns suspended from the sky, or comparing the state of "Khaled" on the verge of martyrdom to "an acquaintance cast into strangeness" and "a stranger seeking familiarity."

The novel's metonymies are primarily colloquial and rooted in folk culture; they belong to the "near" (*qarib*) category and the "gesture" (*ima*) sub-type, typically signifying an action or verbal noun. Examples include: *lulehang-e ab bordan* (carrying a water pitcher), implying the possession of prestige, power, or wealth—a "remote" (*ba'id*) metonymy of the *talvih* (allusion) type; *be zamin-e garm khordan* (hitting the hot ground), implying misfortune and despair—a "near" metonymy of the *ima* (gesture) type; and *dast az pa deraztar bargashtan* (returning with one's hand longer than one's foot), implying failure or lack of success—also a "near" metonymy of the *ima* type. In terms of signification, most are "near" metonymies of the *ima* type, representing an action or verbal noun.

Discussion and Conclusion

The findings align with the general understanding of Mahmoud's style as a social realist writer. The frequent use of epic similes and colloquial allusions reflects the impact of the wartime atmosphere and the author's commitment to portraying the lived experiences of ordinary people. The simplicity and accessibility of the similes harmonize with a realist aesthetic; they represent not a lack of artistry, but a stylistic choice prioritizing clarity, emotional impact, and authenticity. Compound similes, though few in number, reveal the author's capacity for poetic imagination during moments of emotional or physical crisis. The allusions are functional in nature, conveying character traits, social relationships, and cultural values.

Ahmad Mahmoud is a prominent contemporary author, and the majority of his works fall within the genre of social realism. *Zamin-e Sukhteh* (Scorched Earth), which deals with the Iran-Iraq War, portrays the suffering and anguish of a people who resisted with valor. The author has enriched the work through his use of imagery. Findings indicate that the atmosphere of war has led to a predominance of epic similes. Structurally, the similes are categorized into three types: simple (*mofrad*), qualified (*moghayyad*), and compound (*morakkab*); similes qualified by a genitive modifier (*ezafe*) appear most frequently, while those qualified by an adverbial state (*hal*) appear least frequently. In terms of their nature, most similes are colloquial, simple, and devoid of complex imagery. Regarding sentence structure, since both the point of resemblance (*vajh-e shabah*) and the particle of comparison (*adat*) are explicitly stated in most instances, they are classified as detailed (*mofassal*) and explicit (*morsal*). The metaphors used are primarily transparent and suggestive (*ima*), often taking the form of verbs or verbal nouns; these characteristics reflect the deep connection between Ahmad Mahmoud's language and the folk culture and colloquial speech of the people of southern Iran, thereby enhancing the work's realism.

KEYWORDS

War Novel; Ahmad Mahmoud; Zamin-E Sookhteh; Imagery; Simile; Metonymy

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this article.

دوفصلنامه علمی

بلاغت کاربردی و نقد بلاغی

سال دهم، شماره یکم، پیاپی نوزدهم، بهار و تابستان ۱۴۰۴ (۳۲-۲۹)

DOI: 10.30473/prl.2026.77795.2207

E-ISSN: 2676-4121 P-ISSN: 2676-413X

«مقاله پژوهشی»

بررسی ساختار صور خیال در رمان «زمین سوخته» با تکیه بر تشبیه و کنایه

توران رزمجو[1*]، فتانه رستمی[2]

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

***نویسنده مسئول:** توران رزمجو

رایانامه: razmjoo_tooran@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۲

استناد به این مقاله:

رزمجو، توران و رستمی، فتانه (۱۴۰۴). بررسی ساختار صور خیال در رمان «زمین سوخته» با تکیه بر تشبیه و کنایه. *دوفصلنامه علمی بلاغت کاربردی و نقد بلاغی*، ۱۰(۱)، ۳۲-۲۹.

چکیده

رمان «زمین سوخته» یکی از رمان‌هایی است که به بیان وقایع اوایل جنگ عراق علیه ایران می‌پردازد و سرآغازی است برای رمان‌نویسی جنگ تحمیلی. هدف اصلی، تحلیل این دو آرایه ادبی در بافت این رمان است؛ زیرا نویسنده با به‌کارگیری این دو آرایه به بازنمایی واقع‌گرایی جنگ و بیان عواطف شخصیت‌های «زمین سوخته» پرداخته است که این امر بر غنای این رمان افزوده است. تأثیر فضای جنگ بر نثر احمد محمود موجب شده تشبیهات عمدتاً از نوع حماسی و کنایات عامیانه و محاوره‌ای باشند و فضای نبرد و رزم را به تصویر بکشند. تشبیهات از نظر ربط بین مشبه و مشبه‌به، ساده و قابل‌فهم هستند و از خیال‌انگیزی پیچیده به دورند. با توجه به عامیانه بودن این رمان، در این پژوهش کنایات قریب از نوع ایما که فهم مکنی‌عنه به آسانی صورت می‌گیرد، بیشتر از کنایات بعید است؛ به طوری که ۱۳ مورد از کنایات این پژوهش از نوع فعل یا مصدر، ۵ مورد کنایه بعید و ۱۲ مورد کنایه قریب است. دستاورد نهایی، شناخت بیشتر سبک نویسندگی احمد محمود و نقش صور خیال در بازنمایی فضای جنگ و رنج مردمان است. این پژوهش به روش «توصیفی-تحلیلی» و بر پایه «منابع کتابخانه‌ای» نگاشته شده است.

واژه‌های کلیدی

رمان جنگ، احمد محمود، زمین سوخته، صور خیال، تشبیه، کنایه.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. © ۱۴۰۴ ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

This is an open access article under the CC BY (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقدمه

بررسی صور خیال در آثار هر نویسنده‌ای، دریچه‌ای به‌سوی درک سبک و جهان‌بینی اوست. احمد محمود، از نویسندگان چیره‌دست معاصر، با بهره‌گیری هوشمندانه از صور خیال، توانسته است سبکی دلپذیر و تأثیرگذار بیافریند. او را راوی درد و رنج مردمان جنوب دانسته‌اند و رمان «زمین سوخته» نیز، روایتگر تلخی‌های جنگ تحمیلی و تأثیر ویرانگر آن بر زندگی مردم عادی، به‌ویژه طبقات ضعیف جامعه است. در این اثر، خانواده‌های بسیاری در اهواز با مشکلاتی چون ناامنی، کمبود غذا و دارو دست‌به‌گریبان‌اند و نویسنده، با صداقتی بی‌پیرایه و نگاهی واقع‌بینانه، لایه‌های پنهان این رنج را به تصویر می‌کشد. آنچه آثار احمد محمود را متمایز می‌سازد، تعهد اجتماعی و صداقت روایت اوست که به آثارش جاودانگی بخشیده است. آشنایی نسل جدید با این فرهنگ ایثار و مقاومت، می‌تواند به تقویت هویت ملی و انتقال ارزش‌های پایداری کمک کند. این پژوهش، با تمرکز بر آرایه‌های تشبیه و کنایه، می‌کوشد تا لایه‌های پنهان سبک نویسندگی احمد محمود را در این رمان، بیش از پیش آشکار سازد.

بیان مسئله و پرسش‌های پژوهش

در این پژوهش، کوشش بر آن است تا صور خیال در رمان «زمین سوخته»، با تأکید بر دو آرایه تشبیه و کنایه، مورد واکاوی قرار گیرد. این بررسی، ما را با سبک نویسندگی احمد محمود و شیوه خاص او در کاربرد صور خیال، بیشتر آشنا می‌سازد. پرسش‌های اصلی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱- ساختار تشبیه در رمان «زمین سوخته» چگونه است؟

۲- کنایه‌های به‌کاررفته در این رمان از نظر وضوح و دلالت چگونه دسته‌بندی می‌شوند؟

۳- نقش صور خیال در بازنمایی فضای جنگ در این رمان چیست؟

پیشینه پژوهش

درباره رمان «زمین سوخته» و آثار احمد محمود، تا کنون پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است که از آن جمله‌اند: «بررسی شخصیت و شخصیت‌پردازی در رمان داستان یک شهر احمد محمود» از حمید عالی‌کردکلایی و اکرم صفائی؛ «شخصیت‌پردازی در رمان همسایه‌ها» از محمدعلی آتش‌سودا و امید حریری جهرمی؛ «بررسی عناصر داستان زمین سوخته اثر احمد محمود» از دکتر زیبا قلاوندی، سید حمزه عابدی و علی عزیزی؛ «بررسی بن‌مایه‌های اقلیمی در آثار احمد محمود» از دکتر جلیل مشیدی و فرید حیدری الکثیر؛ «نام‌شناسی شخصیت‌ها در رمان همسایه‌ها» از منظر احمدوندی (۱۳۸۹)؛ «شخصیت‌شناسی رمان همسایه‌های احمد محمود از منظر جامعه‌شناسی» از وحید مبارک و سرور بهبهانی‌نژاد؛ «تحلیل تأثیر زبان بر شخصیت و شخصیت‌پردازی در رمان همسایه‌های احمد محمود» از اکرم صفائی و دیگران. اما درباره صور خیال در رمان «زمین سوخته»، تا کنون پژوهشی مستقل انجام نگرفته است و پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ را پر کند.

زندگی‌نامه احمد محمود

احمد محمود، از نویسندگان تأثیرگذار معاصر ایران و از پیروان مکتب رئالیسم اجتماعی است. او در سال ۱۳۱۰ در اهواز به دنیا آمد و تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در همین شهر به پایان رساند. پس از آن، وارد دانشکده افسری ارتش شد؛ اما فضای سیاسی دوران، او را به سمت فعالیت‌های سیاسی سوق داد و پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، بازداشت و به چهار سال زندان در شیراز و سپس تبعید به بندرلنگه محکوم شد. سرانجام در سال ۱۳۳۶ آزاد شد. احمد محمود در اواخر عمر، دچار تنگی نفس گردید و در مهرماه ۱۳۸۱ بر اثر بیماری ریوی در تهران درگذشت و در امامزاده طاهر کرج به خاک سپرده شد (گرجی و سراج، ۱۳۹۹: ۱۴۷).

پیش از دوران زندان، با خواندن آثار نویسندگان ایرانی و خارجی، نویسندگی را آغاز کرده بود؛ اما تجربه زندان، او را به نوشتن نزدیک‌تر کرد و پس از آزادی، با انتشار نخستین مجموعه داستان خود به نام «مول»، نویسندگی را به‌طور جدی پی گرفت. او با استعداد کم‌نظیر خود، به صدای محرومان و مظلومان جامعه‌اش تبدیل شد. در باب سبک نویسندگی او، حسن میرعابدینی در کتاب «صد سال داستان‌نویسی ایران» (۱۳۸۷) به تأثیر عمیق آثار او بر ادبیات داستانی ایران، به‌ویژه در بازنمایی زندگی طبقات فرودست، اشاره کرده است.

از آثار برجسته احمد محمود می‌توان به کتاب‌های زیر اشاره کرد: «مول»، «دریا هنوز آرام است»، «بیهودگی»، «زائر زیر باران»، «پسرک بومی»، «غریبه‌ها»، «همسایه‌ها»، «داستان یک شهر»، «زمین سوخته»، «درخت انجیر معابد» و «مدار صفر درجه».

مبانی نظری

تشبیه و کنایه

تشبیه، از صنایع معنوی علم بیان، نقشی بنیادین در آفرینش تصاویر شاعرانه دارد (پورنامداریان، ۱۳۹۰: ۱۳۹) و آن را

«هسته اصلی خیال‌های شاعرانه» دانسته‌اند. تشبیه، زیربنای استعاره است و بر پایه شباهتی که تخیل آدمی میان اشیاء کشف می‌کند، شکل می‌گیرد. دکتر سیروس شمیسا در تعریف آن، بر «خیال‌انگیزی» و «مبتنی بر کذب بودن» تأکید می‌کند و جمله‌ای چون «سگ مانند شغال است» را به دلیل مبتنی بر صدق بودن، تشبیه نمی‌داند (شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۳). از سوی دیگر، جلال‌الدین همایی (۱۳۷۷: ۴۵) و ذبیح‌الله صفا (۱۳۸۹: ۱۵۱) بر چهار رکن اصلی تشبیه یعنی مشبه، مشبه‌به، وجه شبه و ادات تشبیه، تأکید دارند. میرجلال‌الدین کزازی نیز، این ارکان را با اصطلاحاتی چون «مانند»، «مانسته»، «مانروی» و «مانواژ» تبیین کرده است (کزازی، ۱۳۶۸: ۴۰). تشبیه از حیث ذکر وجه شبه به «مجمل» و «مفصل» و از حیث ذکر ادات به «مؤکد» و «مرسل» تقسیم می‌شود؛ تشبیهی که در آن، نه وجه شبه و نه ادات تشبیه ذکر شود، «تشبیه بلیغ» نام دارد. «به تشبیهی که وجه شبه در آن ذکر نشده باشد، تشبیه مجمل و به تشبیهی که وجه شبه در آن ذکر شده است، تشبیه مفصل گویند» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۴–۳۵). «ممکن است در تشبیه ادات تشبیه ذکر نشود که در این صورت به تشبیه، تشبیه مؤکد یا تشبیه بالکنایه یا تشبیه محذوف‌الادات می‌گویند و اگر ادات تشبیه ذکر شود به تشبیه، تشبیه مرسل یا صریح می‌گویند» (همان، ۳۴–۳۵). البته ممکن است در تشبیه نه وجه شبه ذکر شود و نه ادات تشبیه. «تشبیهی که در آن نه وجه شبه ذکر شود و نه ادات تشبیه (یعنی هم مجمل باشد و هم مؤکد)، تشبیه بلیغ نام دارد» (همان، ۳۵).

«زاویه تشبیه» به میزان دوری یا نزدیکی ارتباط میان مشبه و مشبه‌به اشاره دارد. هرچه این زاویه بازتر باشد، تشبیه غریب‌تر و هنری‌تر است و هرچه تنگ‌تر باشد، تشبیه مبتذل‌تر (همان، ۴۵). عبدالقاهر جرجانی نیز در «اسرارالبلاغه» بر این نکته تأکید کرده است که هرچه «بعد میان دو چیز بیشتر باشد، بر دل‌ها خوشایندتر و شگفت‌تر است» (جرجانی، ۱۳۸۹: ۹۸).

تشبیه از نظر ساختار، به سه گونه «مفرد» (تصویر یک چیز)، «مقید» (تصویر یک هیئت ذهنی مقید به وصف، اضافه یا حال) و «مرکب» (تصویر یک هیئت تشبیه مقید و متشکل از چند چیز) تقسیم می‌شود (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۰). تفاوت تشبیه مقید و مرکب در آن است که در تشبیه مقید، یک چیز با توضیحاتی همراه است، درحالی‌که در تشبیه مرکب، چند چیز به صورت توأمان، یک تصویر ذهنی می‌آفرینند (همان، ۴۱).

کنایه در لغت، به معنای پوشیده سخن گفتن است و در اصطلاح علم بیان، سخنی است که دارای دو معنی «قریب» (ظاهری) و «بعید» (مقصود) باشد؛ به گونه‌ای که این دو معنی، لازم و ملزوم یکدیگرند (شمیسا، ۱۳۸۳: ۹۳). محمد معین (۱۳۶۴: ۳۰۸۴) و حسن انوری (۱۳۸۳: ۱۰) نیز تعاریف مشابهی ارائه داده‌اند. کنایه از نظر «مکنی‌عنه» به سه دسته تقسیم می‌شود: کنایه از موصوف، از صفت و از فعل یا مصدر (شمیسا، ۱۳۸۳: ۹۴). همچنین، از نظر وضوح و خفا، کنایه به چهار نوع «ایماء» (ربط آشکار)، «تلویح» (وسائط متعدد و فهم دشوار)، «رمز» (وسائط بسیار خفی) و «تعریض» (که در آن، هشدار یا نکوهش مخاطب مدنظر است) دسته‌بندی می‌شود (همان، ۹۶–۹۸). کنایه‌ای که ربط میان لازم و ملزوم در آن به آسانی فهمیده شود، «قریب» و در غیر این صورت، «بعید» نامیده می‌شود (همان، ۹۶).

تشبیهات مفرد و مقید در رمان «زمین سوخته»

فضای جنگی حاکم بر داستان، نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری تشبیهات این رمان داشته است. تشبیهات، عمدتاً از نوع تشبیهات حماسی‌اند که صحنه‌های نبرد و رزم را به تصویر می‌کشند. در مثال زیر، نویسنده با تشبیه «رگبار ضد هوایی» به «رعد»، از تشبیهی مقید به مفرد (مقید به قید اضافه) استفاده کرده است که از نوع «مفصل» و «مرسل» نیز هست؛ زیرا هم وجه شبه («غرّش») و هم ادات تشبیه («مثل») در آن ذکر شده است: «صدای رگبار ضد هوایی که یک‌هو مثل رعد می‌غرّد، حواسم را به خود می‌گیرد.» (محمود، ۱۳۶۱: ۲۸). در مثالی دیگر، با کاربرد ادات تشبیه «آسا»، غرش هواپیما به تندر تشبیه شده است که بازنمایی از فضای پُرتشنج جنگ است: «رو بام خوابیده‌ام که با غرش تندرآسای هواپیما از خواب می‌پرم.» (همان، ۲۸).

زاویه تشبیه در این رمان، اغلب تنگ و نزدیک است و ارتباط میان مشبه و مشبه‌به، به سادگی قابل درک است. این ویژگی، نشان‌دهنده کاربرد تشبیهات عامیانه و غیرهنری (به معنای مبتذل) در این اثر است که با سبک رئالیستی نویسنده هماهنگ است. «شرجی هنوز مثل بختک رو شهر افتاده است و نفس را سنگین می‌کند.» (محمود، ۱۳۶۱: ۱۱۱) «تو درازای خیابان خمینی که همیشه مثل روز روشن بوده است، حتی کورسوی یک شمع هم دیده نمی‌شود.» (همان، ۲۶). در مثال نخست، شرجی به بختک (تشبیه مفرد) و در مثال دوم، «خیابان خمینی» به «روز» (تشبیه مقید به مفرد) تشبیه شده است.

نمونه‌های دیگری از این دست، که همگی بیانگر سادگی و بی‌پیرایگی تشبیهات رمان هستند، عبارت‌اند از: «محمد مکانیک مثل تیر شهاب دور می‌شود.» (همان، ۳۴) [تشبیه مقید به مقید، مفصل و مرسل] «شایعه مثل خوره به جان مردم

شهر می‌افتد.» (همان، ۳۵) [تشبیه مفرد، مفصل و مرسل] «...کوه خاک با دود و آتش در هم می‌شود و بتدریج همچون کلاغی سرگردان از هم باز می‌شود.» (همان، ۳۶) [تشبیه مقید به مقید (قید اضافه و وصف)] «فانتوم‌ها مثل قرقی، مگس‌ها را دنبال می‌کنند.» (همان، ۳۷) [تشبیه مفرد به مفرد] «مینا رنگ به رو ندارد. عین کاه زرد شده است.» (همان، ۵۰) [تشبیه مفرد، مفصل و مرسل] «خورشید مثل کوره، وسط آسمان می‌تابد...» (همان، ۶۳) [تشبیه مفرد، بیانگر گرمای طاقت‌فرسای اهواز] «مردم مثل توده بی‌شکلی تو هم وول می‌خورند...» (همان، ۶۹-۷۰) [تشبیه مفرد به مفید]. در این تشبیه نیز مشبه (مردم) مفرد و مشبه‌به (توده بی‌شکل) مقید به قید وصف است.

نویسنده، گاه از تشبیهات عامیانه‌ای استفاده می‌کند که کاملاً با زبان مردم کوچه و بازار هماهنگ است و به باورپذیری داستان می‌افزاید: «از ساعت ۵ تا حالا مثل سگ گر تب گرفته به خودم پیچیدم.» (همان، ۲۲۶) «تاکسی‌هایی که گاه به گاه می‌گذرند، مسافران را مثل دانه‌های خرما بغل همدیگر چیده‌اند...» (همان، ۲۳۲). در این مثال‌ها، تشبیه «مسافران» به «دانه‌های خرما»، به خوبی ازدحام و بی‌هویتی انسان‌ها در بحران جنگ را مجسم می‌سازد؛ هرچند که خود تشبیه، از نظر زاویه، بسیار نزدیک و عامیانه است.

برخی از تشبیهات حماسی این رمان، به طور مستقیم به صحنه‌های نبرد اشاره دارند و یادآور فضای جبهه هستند. برای نمونه، تشبیه افتادن مردم بر اثر ترکش به ریختن برگ‌های پاییزی، تصویری تأثیرگذار از کشتار جمعی ارائه می‌دهد: «مردم مثه برگ خزان با ترکش خمسه‌خمسه به زمین می‌ریزن.» (همان، ۱۸۳-۱۸۴).

تشبیهات مفرد و مقید دیگری که در این رمان به کار رفته‌اند، عبارت‌اند از:

«موتور سیکلت مثل رعد نعره می‌کشد.» (همان، ۱۳) «مثل تیر شهاب از خانه می‌زنم بیرون...» (همان، ۱۳۵) «انگار که قطره‌های اشک نرگس، مثل شهاب تاریکی اتاق را خط می‌کشد.» (همان، ۱۸۶) «..... از گرما که مثل هرم تنور است، نفس می‌گیرد.» (همان، ۱۹۱) «هواپیماهای خودی مثل تیر شهاب می‌گذرند. » (همان، ۲۳۳).

«قامت بلند نعمان به علم می‌ماند.» (همان، ۲۸۵) «احمد فری مثل میت شده است.» (همان، ۲۸۸) «پاچه به لوله تفنگ می‌مانند.» (همان، ۳۰۲).

علاوه بر این، نویسنده از «اضافه‌های تشبیهی» نیز بهره برده است تا تصاویر خود را فشرده‌تر و تأثیرگذارتر کند: «توفان فریاد، دریای آدم‌ها را آشفته می‌کند.» (همان، ۲۶۵). در اینجا، «توفان» بیانگر شدّت فریاد و «دریا» بیانگر انبوه جمعیّت است و هر دو، از نوع تشبیه مقید به قید اضافه محسوب می‌شوند.

تشبیهات مرکب در رمان «زمین سوخته»

اگرچه تشبیهات مفرد و مقید، بخش عمده‌ای از تصاویر رمان را تشکیل می‌دهند، اما در مواردی، نویسنده با بهره‌گیری از تشبیهات مرکب، به خلق تصاویری بدیع و خلاقانه دست می‌زند که نشان‌دهنده توانایی او در خیال‌پردازی است. برای نمونه، تشبیه «چراغ‌های مهتابی پل سفید» به «قندیل‌هایی که از آسمان آویزانشان کرده باشند»، تصویری شاعرانه و مرکب از این چراغ‌ها ارائه می‌دهد: «چراغ‌های مهتابی پل سفید زیر طاق‌های بلندش به قندیل‌هایی می‌مانند که از آسمان آویزانشان کرده باشند.» (همان، ۲۰). در اینجا، هم مشبه (چراغ‌های مهتابی پل سفید) و هم مشبه‌به (قندیل‌های آویزان از آسمان)، از ترکیبی از چند عنصر شکل گرفته‌اند و وجه شبه آن‌ها، یعنی آویزان بودن و نورانیت، نیز مرکب است.

در مثال زیر، تشبیه «شهر» به «لانه زنبوری که با یک ضربه خراب شده باشد»، تصویری هولناک از ویرانی ناگهانی شهر در اثر بمباران به دست می‌دهد: «یکهو تمام شهر عین لانه زنبوری که با یک ضربه ناگهانی خراب شده باشد و یا در یک لحظه گر گرفته باشد، به هم می‌ریزد.» (همان، ۲۹). در مثالی دیگر، روشن شدن ناگهانی آسمان در شب با گلوله‌های منوّر، به روشنایی روز تشبیه شده است؛ مشبه در اینجا مرکب است، اما مشبه‌به مفرد است و این تناقض ساختاری، بر غافلگیرکننده بودن واقعه می‌افزاید: «یکهو آسمان با گلوله‌های منوّر، مثل روز روشن می‌شود...» (همان، ۳۸).

یکی از تأثیرگذارترین تشبیهات مرکب این رمان، تصویری است که از حالات «خالد» در آستانه شهادت ارائه می‌دهد. نویسنده، این حالت ناآرام و غریب را به «آشنایی که به غربت رانده می‌شود» و «غریبه‌ای که آشنایی می‌جوید» تشبیه می‌کند که هر دو، مشبه‌به‌هایی مرکب و چندلایه هستند: «خالد آرام نیست... انگار آشنایی که به غربت رانده می‌شود و انگار غریبه‌ای که آشنایی می‌جوید و تلاش می‌کند تا غربت را پس بزند.» (همان، ۱۲۸). این تشبیه، با ظرافت تمام، حس دل‌کندگی و پیش‌آگاهی خالد را از مرگ قریب‌الوقوعش به تصویر می‌کشد. در جای دیگر، نویسنده، همین حس را در نگاه خالد به «غریبه‌ای که با التماس آشنایی می‌خواهد» و «آشنایی که با حسرت به غربت می‌رود» تشبیه کرده است (همان، ۱۳۴) که نشان‌دهنده اوج هنر تصویرسازی او در این رمان است.

نمونه‌های دیگر از تشبیهات مرکب، که عمق فاجعه و رنج شخصیت‌ها را به خوبی نمایان می‌سازند، عبارت‌اند از: «صدای لاستیک‌های آمبولانس، رو آسفالت خیابان، به غژغژ غیظ‌آلود خرمگسی می‌ماند که تابستان، پشت توری حبس شده باشد.» (همان، ۱۴۱) «حرف مثل سرب مذاب از میان لبانش بیرون می‌ریزد و چکه‌چکه رو دلم می‌نشیند.» (همان، ۱۴۵) «لب‌های کلفت کل شعبان، مثل دو قلوه‌مانده که پوستشان کبود شده باشد، از هم باز می‌شوند...» (همان، ۱۷۶) «نگاه کردنش [امیر سلیمان] به کشاورزی می‌ماند که مزرعه‌اش از بی‌آبی له له بزند...» (همان، ۲۲۳) «...سبابه‌اش مثل یک درد، مثل یک تهمت و مثل یک تیر سه‌شعبه به قلبم نشانه رفته است.» (همان، ۳۴۴).

کنایات رمان «زمین سوخته»

کنایه‌های به‌کاررفته در این رمان، عمدتاً از نوع کنایه‌های عامیانه و محاوره‌ای هستند که ریشه در فرهنگ عامه دارند و به باورپذیری فضای داستان و واقع‌گرایی آن کمک شایانی می‌کنند. بیشتر این کنایه‌ها از نوع «قریب» و از شاخه «ایما» هستند؛ یعنی رابطه میان معنای ظاهری (مکنی‌به) و معنای مقصود (مکنی‌عنه) به آسانی قابل درک است. همچنین، از نظر دلالت، اغلب آن‌ها کنایه از «فعل یا مصدر» هستند.

در جدول ۱، کنایات مهم این رمان به همراه تحلیل ساختاری و بلاغی آن‌ها ارائه شده است
:

جدول ۱. کنایات مهم این رمان به همراه تحلیل ساختاری و بلاغی آن‌ها

نمونه از متن	نوع کنایه از نظر دلالت	نوع کنایه از نظر وضوح	معنای مقصود (مکنی‌عنه)	کنایه (مکنی‌به)
عضو شورای رهبری انقلاب بود و حالا هم تو اداره، لولهنگش خیلی آب می‌برد. (ص۱۱۰)	فعل یا مصدر	بعید از نوع تلویح	اعتبار، قدرت یا ثروت داشتن	لولهنگش آب بردن
جلوی بیمارستان غوغا است. سگ صاحبش را نمی‌شناسد. (ص۱۳۷)	فعل یا مصدر	بعید از نوع تلویح	شلوغی و ازدحام بسیار	سگ صاحبش را نمی‌شناخت
الهی که به زمین گرم بخوری کل شعبون! (ص ۱۷۲)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	مردن، بدبخت و ناامید شدن	به زمین گرم خوردن
سحر، وقتیکه هوا گرگ و میش بود تسلیم کرد... (ص ۱۸۷)	موصوف	بعید از نوع تلویح	هوای تاریک و روشن (غروب یا سحر)	هوای گرگ و میش
راه شوشتر تا دزفول، نفس آدم را می‌گیرد. شتر با بار تو دست اندازهایش گم می‌شود. (ص ۱۹۱)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	وضعیّت آشفته و درهم و برهم	شتر با بارش گم شدن
نرگس... تمام شهر را به دنبال کار سگ دو می‌زند. (ص ۲۰۶)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	تلاش بسیار و بی‌فایده	سگ دو زدن
علی‌ناز... دستش به دهانش می‌رسید. (ص ۲۰۶)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	ثروت اندک و کفاف زندگی	دست به دهان رسیدن
پس از مدتی دربدری تو اردوگاه‌ها، دست از پا درازتر برگشته‌اند. (ص ۲۴۱)	صفت	قریب از نوع ایماء	شکست و عدم موفقیت	دست از پا درازتر برگشتن
نمونه از متن	نوع کنایه از نظر دلالت	نوع کنایه از نظر وضوح	معنای مقصود(مکنی‌عنه)	کنایه (مکنی‌به)
هر لحظه ممکنه ریغ رحمت را سربکشم. (ص ۲۰۸)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	مردن	ریغ رحمت را سر کشیدن
لابد یه تنبانش دو تا شده هوس زن تازه کرده! (ص ۲۰۹)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	بهتر شدن اوضاع مالی	تنبان دو تا شدن
با او قیافه انکر منکرش! (ص ۲۰۹)	موصوف	قریب از نوع ایماء	زشت و بدترکیب بودن	چهره نکیر و منکر داشتن
بار سنگینش رو دوش آدمای یک‌لاقباست. (ص ۲۱۱)	صفت	قریب از نوع ایماء	فقیر، بی‌چیز و تهی‌دست	یک‌لاقبا
لیلی... گوشه حیاط کز کرده و لام تا کام نمی‌گوید. (ص ۲۱۳)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	خاموش شدن و چیزی نگفتن	از لام تا کام نگفتن
به خاک سیاه نشاندینم... (ص ۲۱۴)	فعل یا مصدر	بعید از نوع تلویح	بیچاره و بدبخت کردن	به خاک سیاه نشاندن

نمونه از متن	نوع کنایه از نظر دلالت	نوع کنایه از نظر وضوح	معنای مقصود (مکنی‌عنه)	کنایه (مکنی‌به)
خاک خونه‌مونو هم به توبره بردن... (ص ۲۱۷)	فعل یا مصدر	قریب از نوع ایماء	خراب و ویران کردن	خاک جایی را به توبره کشیدن
کل شعبان، کمیته برات چکار کرد؟ –هیچی برادر. تاج گل به سرم زد. (ص ۲۲۴)	فعل یا مصدر	قریب از نوع تعریض	کار مهم برای کسی انجام دادن	تاج گل به سر کسی زدن
گلوی میرزا علی پیش خواهر گلابتون گیر کرده است. (ص۲۵۱)	فعل یا مصدر	بعید از نوع رمز	عاشق شدن و عشق مفرط	گلو پیش کسی گیر کردن

میرجلال‌الدین کزازی در کتاب «زیبایی‌شناسی سخن پارسی (بیان)» درباره خاستگاه کنایه‌ها چنین می‌گوید: «بیشینه کنایه‌هایی که در ادب به کار برده می‌شود، از زبان مردم ستانده شده است و پدیدآورندگان این کنایه‌ها مردمان بوده‌اند، نه سخنوران. کنایه‌های مردمی بیشتر از گونه رمز و ایمایند. این گونه کنایه‌ها که سخنوران از زبان مردم به وام گرفته‌اند و در سروده‌های خویش به کار برده‌اند، کنایه‌هایی‌اند که هنجارهای زیستی، باورها، رسم و راه‌ها و ویژگی‌های مردمی دیگر را بازمی‌تاباند؛ یا در خود نهفته می‌دارند. از این روی گاه چون پیشینه و خاستگاه کنایه از میان رفته و فراموش شده است، یافتن پیوند در میانه بایسته و بایا آسان نیست. کنایه‌هایی چون دندان‌گرد (=آزمند و گران‌فروش) و ناخن‌خشک (=تنگ‌چشم و فرومایه) از این گونه‌اند.» (کزازی، ۱۳۶۸: ۱۷۲)

کنایه‌های رمان «زمین سوخته» بیشتر از نوع کنایات عامیانه‌ای است که از زبان مردم کوچه و بازار گرفته شده است و کنایاتی است که هم‌اکنون نیز در میان مردمان رایج است و با توجه به اینکه در آن‌ها ربط بین معنی اولیه و ثانویه آشکار است، در بیشتر مثال‌ها کنایه قریب از نوع ایما و کنایه از فعل یا مصدر به کار رفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

احمد محمود از نویسندگان مطرح و تأثیرگذار معاصر است که بیشتر آثارش را به سبک رئالیسم اجتماعی نوشته است. رمان «زمین سوخته» او که درباره جنگ تحمیلی عراق علیه ایران است، بیانگر درد و رنج مردمانی است که با رشادت و دلاوری در برابر بعثیان مقاومت کرده و حاضر نبوده‌اند ذره‌ای از خاک ایران را به دشمنان واگذار کنند. این نویسنده با بهره‌گیری از صور خیال بر غنای این اثر افزوده است. در رمان «زمین سوخته» آرایه‌های ادبی بسیاری از جمله تشبیه، استعاره، کنایه، تشخیص و... وجود دارد، اما به دلیل تمرکز بر موضوع اصلی، در این پژوهش، تنها به بررسی تشبیه و کنایه پرداخته شده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تأثیر فضای جنگ بر نثر احمد محمود، موجب شده است تا تشبیهات به‌کاررفته، عمدتاً از نوع تشبیهات حماسی باشند که فضای نبرد و رزم را به تصویر می‌کشند؛ مانند تشبیه «فانتوم» به «قرقی» یا غرش هواپیما به تندر. از منظر ساختار، تشبیهات در سه دسته مفرد، مقید و مرکب قرار می‌گیرند که در میان تشبیهات مقید، بیشترین بسامد مربوط به تشبیه مقید به قید اضافه و کمترین آن، مربوط به تشبیه مقید به قید حال است. از منظر زاویه تشبیه، تشبیهات این رمان اغلب عامیانه، ساده و قابل‌فهم هستند و از خیال‌انگیزی پیچیده به دورند. همچنین، از نظر ساختار جملات تشبیهی، با توجه به اینکه در اکثر تشبیهات، هم وجه شبه و هم ادات تشبیه ذکر شده است، تشبیهات از نوع مفصل و مرسل هستند.

درباره کنایه‌ها نیز باید گفت که کنایه‌های این رمان عمدتاً از نوع قریب و از شاخه ایما هستند و از نظر دلالت، بیشتر کنایه از فعل یا مصدر به شمار می‌روند. این ویژگی‌ها نشان‌دهنده پیوند عمیق زبان احمد محمود با فرهنگ عامه و زبان محاوره‌ای مردم جنوب است که بر واقع‌گرایی اثر افزوده است.

References

Anvari, H. (2004). *Dictionary of Metaphors in Speech*. Tehran: Sokhan. (In Persian)

Pournamdarian, Taghi. (2011). Journey in Fog. Tehran: Sokhan. Fourth Edition. (In Persian)

Serwat, M. (1985). *Dictionary of Metaphors.* Tehran: Amirkabir. (In Persian)

Jorjani, A. (2010). *Secrets of Rhetoric*. translated by Jalil Tajlil. Tehran: University of Tehran. (In Persian)

Dad, S. (1999). *Dictionary of Literary Terms*. Tehran: Morvarid. (In Persian)

Shafiei Kadkani, M. R. (1993). *Imaginations in Persian Poetry*. Tehran: Agah. (In Persian)

Shamisa, S. (2004). *Expression and Meaning*. Tehran: Ferdows. Eighth edition. (In Persian)

. Safa, Z. (1958).*The Ritual of Speech: A Brief Introduction to Persian Meaning and Expression* (Tehran: Ghoghnous. (In Persian
. Kazzazi, M. J. (1989). *Aesthetics of Persian Speech. Tehran: Allameh Tabatabaei*First Edition (In Persian)
Gorji, M., Seraj, S. A. (2020). *The Flow of Contemporary Iranian Prose.* Tehran: Payam Noor (University. (In Persian
(Mahmoud, A. (1982). *The Scorched Earth*. Tehran: Kavian. (In Persian
(Moein, M. (1985). *Persian Dictionary*. Tehran: Sepehr. (In Persian
Mir-Abedini, H. (2008). *One Hundred Years of Iranian Fiction*Tehran: Cheshmeh Publishing (House. Fifth Edition. (In Persian
(Homaei, J. (2010). *Rhetoric Techniques and Literary Crafts*. Tehran: Ahoura. (In Persian

منابع

انوری، حسن. (۱۳۸۳). *فرهنگ کنایات سخن*. تهران: سخن.
پورنامداریان، تقی. (۱۳۹۰). *سفر در مه*. تهران: سخن. چاپ چهارم.
ثروت، منصور. (۱۳۶۴). *فرهنگ کنایات*. تهران: امیرکبیر.
جرجانی، عبدالقاهر. (۱۳۸۹). *اسرارالبلاغه*، ترجمه جلیل تجلیل. تهران: دانشگاه تهران.
داد، سیما. (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. تهران: مروارید.
شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۷۲). *صور خیال در شعر فارسی*. تهران: آگاه.
شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). *بیان و معانی*. تهران: فردوس. چاپ هشتم.
صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۳۷). *آیین سخن: مختصری در معانی و بیان فارسی*. تهران: ققنوس.
کزازی، میر جلال‌الدین. (۱۳۶۸). *زیبا شناسی سخن پارسی*. تهران: علامه طباطبایی. چاپ اول.
گرجی، مصطفی. سراج، سیدعلی. (۱۳۹۹). *جریان شناسی نثر معاصر ایران*. تهران: دانشگاه پیام نور.
محمود، احمد. (۱۳۶۱). *زمین سوخته*. تهران: کاویان.
معین، محمد. (۱۳۶۴). *فرهنگ فارسی*. تهران: سپهر.
میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۷). *صد سال داستان نویسی ایران*. تهران: نشر چشمه. چاپ پنجم.
همایی، جلال‌الدین. (۱۳۸۹). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. تهران: اهورا.